

Недељко РАДОСАВЉЕВИЋ
Историјски институт
Београд

БЕОГРАДСКА МИТРОПОЛИЈА ПО ПОПИСУ ИЗ 1826.*

Анстракт: У раду је указано на мало познат попис Београдске митрополије из 1826. године, први те врсте који су сачиниле српске народне власти. Објашњене су околности и сврха његовог настанка. Дати су основни подаци о његовим палеографским и дипломатичким особинама, и истакнут значај који има за истраживање како историје Православне цркве на просторима које је насељавао српски народ, тако и за демографска истраживања. На основу пописа Београдске митрополије реконструисана је и висина прихода на које је њен митрополит тада могао да рачуна, што је још једна јасна потврда о слабљењу утицаја архијереја Васељенске патријаршије на подручју на коме се постепено учвршћивала власт кнеза Милоша Обреновића. Поред наведеног, Попис омогућава да се реконструише и број манастирских прњавора, а самим тим дође и до података о економској снази појединих манастира.

Кључне речи: Београдска митрополија, Васељенска патријаршија, Османско Царство, Београдски пашалук, Попис, нахије, митрополитски приходи, прњавори, историја цркве, демографија.

Током периода османске власти, црквена организација и структура епархија на подручју које је насељавао српски народ повремено су били изложени значајним променама. То се посебно односи на времена када су се мењале границе између Османског царства и суседних хришћанских држава. Последње велике промене мреже епархија и њихових граница десиле су се након Београдског мира 1739. када је, успостављањем границе на Сави и Дунаву, окончан још један

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Између европских узора и стереотипа: Српска национална интеграција 1804-1918.* (Ев. бр. 147036).

хабзбуршко-османски рат.¹ Након тог рата поново је успостављена Београдска митрополија, која је била под непосредном управом Пећке патријаршије.² Ослањајући се на претходну традицију и границе Београдске митрополије које су постојале пре него што је 1718. северна Србија са Београдом запоседнута од Хабзбуршке монархије, Пећка патријаршија је у њен састав укључила делове бивше Београдске епархије Београдско-Карловачке митрополије, и делове Ваљевске епархије исте аутономне православне цркве. Њена територија је, тако, обухватала шест од укупно 12 нахија Београдског пашалука (Београдска, Смедеревска, Пожаревачка, Крагујевачка, Јагодинска и Ћупријска). Других шест нахија (Ужичка, Ваљевска, Рудничка, Пожешка, Соколска и Шабачка) биле су у Ужичко-ваљевској митрополији.³ Обе епархије су опстале у истим границама и након укидања Пећке патријаршије 1766, све до стварања аутономне Православне цркве у Кнежевини Србији. Иако су њихови митрополити повремено управљали и неким суседним областима, то је било само привремено, и резултат тренутних геополитичких околности.⁴

Обе епархије у Београдском пашалуку биле су у рангу митрополија, а њихови архијереји носили су високо митрополитско звање,

¹ Душан Поповић, *Београд и Србија од Пожаревачког до Београдског мира*, Београд 1950, 369-370; Рајко Л. Веселиновић, *Србија под аустријском влашћу 1718-1739*, у: *Историја српског народа IV/1*, Београд 1986, 148-150, 160-161.

² У време од Пожаревачког до Београдског мира (1718-1739) када је Хабзбуршка монархија држала под својом влашћу северну Србију са Београдом, Београдска митрополија деловала је аутономно, а 1726, сједињена је са Карловачком митрополијом у Београдско-Карловачку митрополију, аутономну православну цркву у тој држави, која је признавала духовну власт пећког патријарха. Сломом хабзбуршке *Краљевине Србије* и поновним османским освајањем тог простора 1739, део Београдско-Карловачке митрополије је у црквеноадминистративном смислу поново дошао под непосредну управу Пећке патријаршије. Недељко Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007, 83.

³ *Исто*, 362; Душан Пантелић, *Београдски пашалук пред Први српски устанак 1794-1804*, Београд 1949, 104.

⁴ До 1767. ужичко-ваљевски митрополит управљао је православном црквом и на подручју целог Зворничког санџака Босанског пашалука. Те године установљен је посебан митрополит Зворничке митрополије. У време Првог српског устанка, и београдски и ужичко-ваљевски митрополити управљали су деловима суседних епархија који су били под контролом устаника, али то никада није било одобрено и признато од Васељенске патријаршије. Недељко Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, 362.

посебно у време управе Васељенске патријаршије. У тренутку вршења поменутог пописа, титула београдског митрополита гласила је: *Милошу Божијом православни архиепископ и митрополит београдски, и целе Србије височајши егзарх*. Међутим, архиепископска титула и звање егзарха у његовом случају били су само почасни, и нису имали никакво дејство, а духовна власт простирала му се само на подручју Београдске митрополије, која је била обична епархија Васељенске патријаршије, а никако аутономна црква, попут Карловачке митрополије у Хабзбуршкој монархији.⁵

Духовна власт митрополита била је утемељена на правима Васељенске патријаршије у Османском царству, али и обавезама које је она према држави имала.⁶ Да би се управа над сваком епархијом успешно вршила, у складу са канонским правом, али и са државним законима, сваки митрополит располагао је подацима колико задружних и инокосних кућа има у епархији, а такође и подацима о броју свештеника, монаха, црква, манастира, протопрезвитерата и парохија у њој. Како би се водила тачна евиденција, повремено су вршени пописи епархија, који су обухватили све наведено. Поред основних података који су митрополиту пружали увид у стање у митрополији, поменути пописи имали су и у суштини најзначајнију, фискалну улогу. Међутим, они су се заснивали на вестима које су митрополитским канцеларијама достављали локални оборкнезови и нахијски протопрезвитери, па није била ретка појава да се број кућа у појединим селима намерно сакривао, и да су инокосне породице формално спајане у задружне како би се митрополитима платило што мање.⁷ На тај начин су митрополити, али и Васељенска

⁵ По броју православних кућа, Београдска митрополија је, после Сарајевске (Дабробосанске) била друга по величини међу епархијама укинуге Пећке патријаршије, и високо рангирана у структури Васељенске патријаршије. Самим тим, и њени митрополити имали су и виши, иако само почасни ранг архиепископа и егзарха. *Исто*, 354-355.

⁶ Након избора за архијереја неке од митрополија Васељенске патријаршије, кандидату је давана патријаршијска синђелија којом су прецизиране његове духовне обавезе према верницима, али и према патријаршијском престолу. Друга исправа, султански берат (ређе ферман), потврђивао је овај избор, тачно прописивао висину прихода који су у епархији могли бити прикупљани и делом уређивао однос митрополита и верника. Поред тога, прецизно је навођено када и колико новца је митрополит морао да уплаћује царској благајни. Без тих исправа нико не би могао да ступи на чело одређене епархије. *Исто*, 157-163.

⁷ На упечатљив пример такве појаве указано је у писму које је из Јагодинске нахије стигло кнезу Милошу Обреновићу 1818. године, у коме се наводи да је у укупно 15 парохија, од којих су четири биле манастирске, од 2.543 куће које су

патријаршија, остајали без дела прихода, од којих је морао да се плаћа и годишњи порез царској благајни.

Фискална права, али и обавезе митрополита, свештених лица и епархије у целини јасно су исказане у сваком појединачном берату којим је неки архијереј потврђиван у свом избору од стране државних власти. Уколико је било неких недоумица, оне би биле додатно разјашњене султанским ферманима. У том смислу, однос између османске државне, и патријаршијске духовне и црквеноадминистративне власти, био је јасан. Међутим, током постојања устаничке државе 1804-1813, српска национална власт ставила је под контролу митрополите, и одредила висину прихода и архијереја и свештенства, без консултација са Патријаршијом и узимања у обзир претходног стања. Тако је успостављена и њена *de facto*, али ефективна власт над целокупном црквеном структуром на територији коју је контролисала.⁸ Након слома Првог српског устанка враћено је претходно стање. То се, међутим, поново променило убрзо након што је 1815. успешно окончан Други српски устанак.

Од тада, па до стварања Кнежевине Србије 1830, и аутономне Српске митрополије 1831, трајали су постепена изградња и јачање нових српских националних власти, и упоредо, процес слабљења и постепеног повлачења османске администрације. То се врло брзо одразило и на стање у црквеној структури у Београдском пашалуку, где је власт кнеза Милоша Обреновића временом постајала све снажнија. Међу до тада јасан поредак између два чиниоца, османске државне и патријаршијске духовне власти⁹,

уписане у харачки дефтер црквеним властима приказано само 2.023, односно да је прикривено чак 20% од њиховог укупног броја. Бранко Перуничкић, *Град Светозарево 1806-1915*, Београд 1975, 107-109.

⁸ Устаничка власт није могла да изврши промену граница или броја митрополија, а ни Русија, на коју се ослањала, није подржала стварање аутономне цркве. Сем тога, руски Свети синод одбијао је да рукоположи било кога од српских кандидата, јер је то било супротно православном канонском поретку. Међутим, законити архијереји именовани од Васељенске патријаршије стављени су под чврсту контролу. О томе опширније: Недељко Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, 103-112.

⁹ Положај Православне цркве у Османском царству темељио се на исламском (шерифатском) праву, а у основи је био заснован на аутономним правима које је, након пада Цариграда 29. маја 1453, новопостављеном васељенском патријарху Генадију Схоларису, дао султан Мехмед II Освајач. Осим висине новчаних дажбина цркве према држави, у том односу се до реформи у 19. веку није променило готово ништа. St. Runciman, *The Great Church in Captivity*, Cambridge 1968, 168-171, 173-185, 189-190.

укључује се и трећи, до тада правно непознат, српска национална власт. Она још увек није самостално могла постављати митрополите и мењати границе епархија, смањивати или повећавати њихов број, али је две постојеће митрополије брзо ставила под готово потпуну контролу.

То се огледало како у ограничавању прихода архијереја и њиховог самосталног одлучивања у епархијским пословима, тако и у готово потпуном занемаривању османског законодавства у погледу законских ограничења везаних за обнову старих, или изградњу нових цркава. Знајући да без стварања аутономне цркве неће бити ни аутономне државе, кнез Милош Обреновић деловао је дипломатски, али и притисцима разне врсте и према митрополитима и Васељенској патријаршији, и према локалној османској администрацији. Материјални чинилац у томе је имао важну улогу. Приходи које је сваки од митрополита добијао, смањени су већ у фебруару и марту 1816. Године 1818. уследио је нови удар на њихова права одлуком Народне скупштине да приходе прикупљају свештеници и да им их шаљу, да би 1823, новом одлуком одређен паушални новчани износ који им је исплаћиван из Народне касе. Такође је одлучено да Народна каса прикупља архијерејске приходе. У преговорима око исплате старог дуга две митрополије са Патријаршијом, кнез Милош је 1825. пристао да се поново врати владичанска димница уместо одређене годишње плате владикама. Међутим, тај износ никада више није био висок као раније, јер су димницу прикупљали свештеници и слали митрополитима. То је била још једна степеница на путу стварања аутономне цркве.¹⁰

Након тих збивања, настао је један од прворазредних извора о Београдској митрополији тог времена. У Фонду Књажевска канцеларија Архива Србије, тематској целини *КК XXXV Црква и свештенство*, под инвентарским бројем 503, чува се *Попис Београдске митрополије из 1826. године*, драгоцен документ за истраживање како историје Православне цркве, тако и демографских кретања на подручју Београдског пашалука, на чијем је простору и настала модерна српска држава. Оригиналан назив овог документа је *Списак села и домова Епархије београдске 1826. года*. Ради се о најстаријем сачуваном попису Београдске митрополије под управом Васељенске патријаршије српске провенијенције, у коме се наводе подаци о броју вароши, села и кућа које је она обухватала. Попис је настао на 7 листова (14 страна) формата 38 x 25 cm, и писан је обичним црним мастилом. Рукопис целог Пописа је исти, из чега се може

¹⁰ Недељко Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, 135-144.

закључити да је писар Књажеске канцеларије добијао податке из појединих нахија које је Београдска митрополија обухватала, а затим од њих сачинио целовит списак. Из садржаја се не види име писара. Број под којим је документ заведен у протокол Књажеске канцеларије је 16, што указује на то да је настао на самом почетку 1826, односно да подаци који се у њему наводе највероватније потичу с краја 1825. године.

Попис свакако није био први документ којим је утврђен број домова у обе митрополије које су постојале у Београдском пашалуку. Међутим, док је пре српске револуције, а посебно до почетка њеног мирнодопског периода 1815, пописивање домова по епархијама ради прикупљања црквених прихода, а посебно владичанске димнице, било у искључивој надлежности црквених власти, у овом случају пописивање је извршила Књажеска канцеларија, највиша институција српских националних власти. На то указују како терминологија, тако и административне јединице по којима је пописивање вршено, али и садржина самог Пописа. У њему нису наведени подаци о броју цркава и манастира, свештеника и монаха, протопрезвитерата и парохија, већ искључиво број кућа по селима, паланкама и варошима.

Званичан назив пописане епархије, уписан у Кодекс митрополија Васељенске патријаршије, био је Београдска митрополија. Да је Попис вршен по наређењу црквених власти, у наслову би свакако био употребљен назив митрополија, а не епархија, што такође потврђује његово порекло. Сваки свеобухватан попис епархије који би извршиле црквене власти би, поред броја домова, садржао и имена и број свештеника и монаха, време њиховог рукоположења или примања монашког чина, обим парохија, као и број цркава и манастира, јер су, сагласно ранијој пракси митрополита и од њих убирали одређене приходе. Овај попис те податке не садржи, што показује да Књажеску канцеларију у том тренутку они нису интересовали. Тек касније, од 1831/32. године, када је већ постојала Кнежевина Србија, почиње пописивање цркава и манастира и њихове имовине, да би њихов детаљан попис био спроведен 1836.

Основно питање које се поставља у вези с овим Пописом је разлог због кога је извршен? Како је у том тренутку питање превласти над црквеном структуром између духовне власти оличене у митрополитима Васељенске патријаршије и српских националних власти већ било решено у корист другог наведеног чиниоца, очигледно је донета одлука да се приступи утврђивању тачног стања у Београдској митрополији. Његово вршење уследило је одмах након одласка београдског митрополита

Агатангела 1825. који је, не увиђајући нову реалност, истрајавао на правима која су му дата султановим бератом.¹¹ По одласку са чела Београдске, он је добио Халкедонску митрополију, а већ 1826. постао је васељенски патријарх. Нови београдски митрополит Кирил, пореклом Бугарин из Криве Паланке, изабран је у Патријаршији у Цариграду августа 1825. Он је одржавао добре односе са кнезом Милошем и ни на који начин није покушао да промени новонастало стање.¹² Сличан попис који би садржао податке о другој, Ужичко-ваљевској митрополији, није сачуван, а могуће је да није ни био извршен, јер је на њеном челу остао стари митрополит Герасим Домнин који је, по одласку митрополита Агатангела, престао да пружа било какав отпор утицају кнеза Милоша на црквени поредак, и са њим нашао заједнички језик. Штавише, уз помоћ кнежевог ауторитета, увођење реда у црквеном поретку у епархији било му је знатно олакшано.¹³

Попис је заснован на тада важећој административној подели на нахије и, у оквиру њих, на кнежине. Простор Пореча и околине, за који се поуздано зна да је улазио у састав Београдске митрополије од формирања њених нових граница након Београдског мира 1739¹⁴, исказан је посебно, под именом Поречка река. У њему је, поред самог Пореча, наведено још 10 села. Попис је уједначен по основним подацима које садржи. Од пописивача је тражено да наведе број села или вароши, њихова имена, и број кућа у сваком од тих насељених места. Међутим, вероватно у складу са подацима који су у Књажеску канцеларију стигли, у списковима по нахијама нису увек посебно наглашене кнежине, или нису навођена њихова имена. Поједине кнежине су навођене по именима оборкнезова који су им били на челу. Када је реч о Београдској нахији, села су посебно навођена по кнежинама, којих је укупно било пет, али се само за прве три

¹¹ Митрополит Агатангел уклоњен је са чела Београдске митрополије након што је код београдског везира од српских власти оклеветан да тајно подржава Грчки устанак. Чињеница да је верницима слао прокламације да остану мирни и поштују државну власт није утицала на његов одлазак. Његови наследници на архијерејском престолу прихватили су ново стање ствари у митрополији, и лојално се односили према кнезу Милошу Обреновићу. *Исто*, 206.

¹² Митрополит Кирил био је тешко болестан, и највећи део времена, као и новца који је добијао, трошио је на лечење. Умро је 1827. у Београду. *Исто*, 206-207.

¹³ *Исти*, *Герасим Домнин, ужичко-ваљевски митрополит 1816-1831*, Историјски часопис LIV, Београд 2007, 187-189.

¹⁴ *Исти*, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије* 360-361.

наводи који су им оборкнезови били на челу.¹⁵ Имена самих кнежина су изостављена.¹⁶ За Смедеревску и Ћупријску нахију, које су наведене одмах после Београдске, није наведена никаква подела на кнежине. Подела на седам кнежина јасна је за следећу, Пожаревачку нахију, али су у њеном случају наведена имена кнежина, а не оборкнезова (Звиждска, Голубачка, Пећка¹⁷ и Рамска).¹⁸ За три кнежине нису наведена имена. У случају Јагодинске нахије види се подела на две кнежине, али се не помињу њихова имена или имена оборкнезова.¹⁹ Исто је и када је реч о Крагујевачкој нахији, с тим што се радило о три кнежине.²⁰ Након тога, наведени су Поречка река и сама варош Београд. Из такве структуре Пописа може се видети да је он настао једноставним уношењем података који су у Књажеску канцеларију стизали, и да се писар није потрудио да га потпуно уједначи и унесе основне податке о кнежинама или оборкнезовима, које је свакако знао. На основу података из овог Пописа, структура насеља и домова Београдске митрополије по појединим нахијама и у целини била је следећа.

Редни број	Нахија	Насеља	Домова
1.	Београдска	129	4.878
2.	Смедеревска	56	2.254
3.	Ћупријска	74	3.174
4.	Пожаревачка	197	9.750
5.	Јагодинска	145	5.461
6.	Крагујевачка	175	5.996
	Поречка Река	11	776
	Београд		-
	Укупно без Београда	787	32.289

¹⁵ У Попису се дословно наводе *Кнежина кнеза Петра из Велике Моштанице, Кнежина Живана из Петке и Кнежина Катића.*

¹⁶ У свом *Географическо-статистическом описанију Србије*, Вук Караџић само набраја села Београдске нахије, при том део њих сврставајући у непостојећу, Грочанску нахију, али не помиње поделу на кнежине. Вук Караџић, *Географическо-статистическо описаније Србије, Даница, забавник за годину 1827*, у: Сабрана дела Вука Караџића VIII, Београд 1969, 142-143, 151.

¹⁷ Кнежина Пек. *Исто*, 154.

¹⁸ Кнежине Речка, Хомољска и Стишка. *Исто*, 153-154.

¹⁹ Кнежине Темнић и Левач. *Исто*, 150-151.

²⁰ Кнежине Лепеница, Јасеница и Гружа. *Исто*, 148-149.

Из наведеног Пописа јасно се види да недостају подаци за варош Београд. Испод Поречке Реке, у њему је једноставно написано *Београд по парохијам[a]*, али се не види ни колики је њихов број, ни колико кућа имају. Како је српски део вароши у том периоду непрестано растао, може се закључити да је због тога и поменути Попис у одређеној мери недовољно прецизан.

У српској историографији се, на основу извора српске, грчке, хабзбуршке и османске провенијенције, дошло до сазнања да је у времену које је непосредно претходило избијању Првог српског устанка Београдска митрополија имала око 15.000, а Ужичко-ваљевска 12.597. кућа.²¹ Поређењем тих података са Пописом из 1826, долази се до закључка да се број кућа у епархији за само 22 године повећао више од 115,26 % што говори о великом демографском опоравку на простору Београдског пашалука. То је још изразитије уколико се у обзир узме и чињеница да је након слома Првог српског устанка 1813. дошло до још једне велике депопулације, јер је много становништва избегло у Хабзбуршку монархију, убијено или продато као робље широм Османског царства, а њихов број остао је неутврђен. Како значајније демографске обнове у времену од слома Првог, до подизања Другог српског устанка 1815. није могло бити, може се закључити да је до ње у највећој мери дошло у веома кратком периоду од само десет година! У повећању броја кућа у Београдској митрополији одређену улогу могло је имати и дељење задружних домаћинстава на инокосна. Међутим, тај процес још увек није узео велики замах, а број задружних кућа у Београдској митрополији вероватно је био мањи него у Ужичко-ваљевској, насељеној динарским елементом у коме је такав начин живота био знатно присутнији. Ново становништво, привучено успостављеним и стабилним миром, смањеним утицајем османских власти и слободном земљом, на простор који је обухватала Београдска митрополија стизало је из више праваца, пре свега предела јужно и источно од Београдског пашалука, области Видинског санцака између Тимока и Искара, Јужноморавско-вардарског подручја, Старе Србије...²² О томе да се ради о интензивном, али постепеном демографском опоравку, говори и чињеница да нека села имају тек по неколико домова, док су друга знатно бројнија.

²¹ Душан Пантелић, *наведено дело*, 104.

²² Јован Цвијић, *Метанастазичка кретања, њихови узроци и последице*, у: Антропогеографски и етнографски списи, Београд 2000, 139-141.

**ВЕЛИЧИНА СЕЛА У БЕОГРАДСКОЈ МИТРОПОЛИЈИ
ПО НАХИЈАМА²³**

Нахија	Села са мање од 10 кућа	Села од 10 до 99 кућа	Села са више од 100 кућа
Београдска	9	118	2
Смедеревска	5	40	10
Ђупријска	3	68	1
Пожаревачка	11	169	16
Јагодинска	19	119	6
Крагујевачка	9	162	4
Поречка река	-	8	3
Укупно	56	684	42

Из наведених података види се да је села са мање од десет домова било 56, и да су чинила 7,11 % од укупног броја, да је број села са више од 100 кућа такође малобројан (42 села, 5,37%), и да апсолутно преовлађују села са бројем кућа између 10 и 100 домова (87,46 %). У првом случају највероватније се радило опустелим селиштима, која се поново насељавају након устанка. Из тог разлога се повећава и број домова у другим селима.

Из статистике наведене у табели изузети су урбани центри. Поред Београда и Крагујевца, који у Попису нису исказани, изостављено је и Смедерево, као велика варош, а затим и Јагодина, Ђуприја и Пожаревац као нахијска средишта. Подаци о њима такође много говоре о промени демографске слике, јер број хришћанских домова у њима такође непрестано расте. По овом Попису, Пожаревац је имао 234 куће, Смедерево 442, Јагодина 364, а Ђуприја 102. Без Београда и Крагујевца, у овим нахијским центрима биле су 1142 хришћанске куће (3,54 %). Тај податак још је важнији ако се зна да се у њима још увек у одређеној мери одржавала османска власт, са муслиманским становништвом које се повлачи из села у вароши, касабе и паланке. Ови хришћани живели су, као и пре устанака, заједно са муслиманима, али знатно слободније, без раније постојећих законских ограничења која су се на њих односила.

²³ Вароши и друга урбана средишта нису обухваћени овом табелом.

Њихов број временом расте, док се муслимани постепено исељавају и продају куће: Градња цркава је још један доказ да су се околности битно промениле, па и живот у урбаним центрима постаје све привлачнији. То је видљиво и у Смедереву, значајном османском гарнизонском упоришту које је као такво опстало све до 1867. Градња нове смедеревске цркве и подизање звонаре заиста је симболизовало промену ранијег, вековно устаљеног поретка. Сличан пример може се наћи и у Ужичко-ваљевској митрополији, у случајевима Шапца, Ваљева и Ужица. У ужичкој вароши православни Срби били су мањина све до исељавања османског гарнизона из града и муслиманског становништва из ужичке вароши 1862, али су нове, некада незамисливе слободе, показане и градњом цркве 1828. године.²⁴

Подаци који недостају за Крагујевац, место у коме се налазио центар српских власти, укључујући и Књажевску канцеларију, и београдску варош, са шароликим хришћанским становништвом у коме је био и један број Грка и Цинцара, учинили су да попис у одређеној мери не буде довољно поуздан за целокупно подручје Београдске митрополије, а тиме и Београдског пашалука уопште.

Попис пружа и занимљиве податке да су нека села по броју кућа врло близу исказаном броју домова у нахијским центрима. У Београдској нахији Рипањ је имао 121 кућу, а Гроцка, која је била хисарцик, 136.²⁵ Било је и већих села. Ацибеговац у Смедеревској нахији имао је 242, а Велика Плана 116 кућа. У Пожаревачкој нахији Велико Градиште имало је 171 кућу, у Јагодинској Медвеђа 177... У неким од ових села налази се језгро каснијих варошица и среских центара, а по броју кућа исказаном у Попису произилази да су нека од њих већа од Пожаревца или Ћуприје. Међутим, реч је о недовољно јасној статистици. У селима су углавном живели православни, док су у нахијским центрима још увек живеле бројне муслиманске заједнице, па број кућа које се за њих наводе у Попису не одговара стварном стању када је о укупном броју становника реч. Осим тога, села су и по урбаној структури, и по привредној делатности разликовала од нахијских центара.

Како се радило о попису епархије, а не становништва појединих нахија, исказане су куће, али не и број православних становника у њој. Уколико се узме у обзир висок наталитет и прилив досељеника, али и висока смртност становништва због различитих болести, као и чињеница

²⁴ Недељко Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, 418.

²⁵ Мање утврђење.

да су у домаћинствима најћешће живеће три генерације, може се претпоставити да је број житеља у кући у просеку био између 6 и 7. Тиме се долази до закључка да је православних у Београдској митрополији, без Београда и Крагујевца, било између 193.284 и 225.498. Њихов број на простору које је обухватала Београдска митрополија је, дакле, само 10 година после устанака, премашивао укупан број становника те вере у Београдском пашалуку 1804!

Занимљиво је и питање броја православних цркава и манастира у Београдској митрополији који је постојао у време вршења Пописа. Док се за предустаничко време и време постојања устаничке државе могу утврдити тачни подаци, за 1825/26. годину могу се дати само приближни. Разлог за то је што се многе цркве и манастири тада обнављају, а њихова градња трајала је и по више година. Београдска митрополија је, тако, 1804. имала 50 цркава и 20 манастира, односно један православни храм на 1.414 или 1.571 становника, зависно од методологије по којој би се рачунао број становника.²⁶ Непосредно пред слом Првог српског устанка 1813, у Београдској митрополији биле су 54 цркве и 21 манастир²⁷ Уочи стварања аутономне Православне цркве у Кнежевини Србији 1831, у њој је било 88 цркава и 21 манастир.²⁸ У време настанка Пописа, број цркава и манастира у Београдској митрополији био је нешто мањи, и износио је приближно 83.²⁹ Из тога произилази да је, уколико се не рачунају Београд и Крагујевац, један храм долазио на 2.328-2.716 православних хришћана.

Већ је напоменуто да Попис не садржи податке о појединачним црквама и манастирима, али на основу података о броју домова на појединим манастирским прњаворима долази се до занимљивих сазнања о томе колико их је манастира у Београдској митрополији у том тренутку имало, па самим тим и до закључка о њиховој економској снази. При томе се искључиво мисли на манастирску земљу на којој су живела домаћинства која су према манастирима имала одређене натуралне или новчане обавезе, а никако на топониме који су настали на том подручју нешто касније као посебна села. Структура манастирских прњавора и број кућа на њима била је следећа:

²⁶ Недељко Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007, 393.

²⁷ Исто, 399.

²⁸ Исто, 422.

²⁹ На основу делимичних или свеобухватних пописа, вршених 1831/32, 1836. и 1837, може се закључити да је након настанка Пописа из 1826. до стварања Кнежевине Србије. завршено или обновљено око 16 цркава.

МАНАСТИРСКИ ПРЊАВОРИ 1826. ГОДИНЕ

Нахија	Манастир	Број кућа на прњавору
Београдска	Раковица	9
Београдска	Бегалица	4
Пожаревачка	Нимник	20
Јагодинска	Својново	6
Јагодинска	Ивковић	9
Јагодинска	Јошаница	7
Јагодинска	Љубостиња	39
Јагодинска	Каленић	20
Крагујевачка	Грнчарица	7
Крагујевачка	Драча	9
Крагујевачка	Враћевшница	23
Укупно	11	153

Манастирских прњавора, дакле, није било у Ћупријској и Смедеревској нахији, док су у остале четири они постојали. У укупном збиру, на њима су живела 153 домаћинства, односно само 0,47% од укупног броја домова у Београдској митрополији, што је готово занемарљив број. Ипак, и на основу ових чињеница види се да су угледнији манастири (Враћевшница, Љубостиња, Каленић, Нимних...) били имућнији од осталих, јер су имали више обрадиве земље, што се огледало и у броју прњаворских кућа.

Најзад, подаци о броју кућа у Београдској митрополији који се могу наћи у овом Попису, омогућавају да се изврши компаративна анализа владичанских и патријаршијских прихода који би били убирани у случају да се султански берат о потврђивању права архијереја у епархији у потпуности поштовао, као што је било у другим областима Османског царства, и *de facto* ситуације у којој су српске власти ограничиле те приходе, и саме их прикупљале, задржававши велики део тог износа за себе. По устаљеном обичају до пред Први српски устанак, од сваке хришћанске куће митрополиту је на име димнице припадало по 12 акчи, а било је строго забрањено спајање инокосних домаћинстава у задружна ради избегавања тог црквеног пореза. Поред тога, патријаршији је следовало од сваког села по 5 гроша годишње, али тиме број различитих

давања није био завршен.³⁰ Узимајући у обзир и друге приходе, ова сума могла је бити и вишеструко увећана. Сем тога, митрополит је са пратњом обилазио епархију, и тиме су православни верници у њој били додатно оптерећени.³¹ У време постојања српске устаничке државе владичански приходи значајно су редуковани: Након Другог српског устанка и постепеног стварања и јачања српских власти, ти приходи се постепено смањују, уместо митрополита прикупљају их свештеници и оборкнезови, а у времену од 1823 до 1825, чак су уместо њих одређени годишњи паушални износи и исплаћивани архијерејима из народне касе.³²

Право да поново прикупљају димницу враћено је архијерејима 1825, уз обавезу Васељенске патријаршије да се реши питање заосталог дуга Београдске и Ужичко-ваљевске митрополије. Износи који су 2. (14) јуна те године одређени за преостале врсте архијерејских прихода били су скромни. Основни приходи који су плаћале све куће, димница и мирија, износили су по 0,20 и 0,03 гроша. У међувремену, грош је у односу на предустаничко време изгубио на вредности, што је њихове приходе чинило још мањим.³³ На основу података изнетих у Попису из 1826, београдски митрополит је, без вароши Београда и Крагујевца, остваривао приход од 6.442,80 гроша димнице, и 966,42 гроша мирије. Томе треба додати ад хос таксе за венчања, освећења цркава и антиминос, опела свештеника..., али оне нису могли значајно да увећају његове приходе. Једини изузетак су биле куће у манастирским парохијама, које су митрополиту давале по 2 гроша, али му нису плаћале ништа друго.

Приходи од мирије ишли су углавном на отплату епархијског дуга патријаршији, па на њих митрополит и није могао да рачуна. Уочи Првог

³⁰ Право кадуцитета, владичанске таксе за први, други и трећи брак, патријаршијски дукат од сваког свештеника годишње, таксе за освећење цркава, манастира, антиминос, различити видови милостиње... О томе опширније Недељко Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766-1831, управа Васељенске патријаршије*, Београд 2007, 214-216.

³¹ *Исто*, 216.

³² Ужичко-ваљевском митрополиту исплаћивано је 18.000, а београдском 20.000 гроша, уз неке друге незнатне приходе.. *Исто*, 225.

³³ Од почетка XIX века до времена настанка овог пописа, османски валутни систем био је озбиљно нарушен. Аспра је постала готово безвредна, а основна обрачунска јединица постао је грош. Пре устанака његов однос према цесарском дукату био је 7:1, али је накнадно и он изгубио на вредности. Као валута која је међу становништвом Београдског пашалука била најцењенија, јер се османски дукат фалсификовао, цесарски дукат вредео је 1826. године. 24 гроша. Вредност гроша је, дакле, за мање од четврт века, опала 242%. Мита Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије I*, Београд 1901, 54-55, 490-492, 496-497.

српског устанка београдски митрополит је, само по основу прикупљања димнице, добијао 4.500,00 гроша.³⁴ Године 1825/26, он је номинално добијао више новца, који је у међувремену изгубио на вредности, а број и висина других прихода значајно су смањени. Дobar показатељ за то управо је цесарски дукат, валута која је сачувала своју вредност. Док је у предустаничко време приход од димнице београдских митрополита износио износио 643,80 дуката, године 1826. он је био само 268,45 истих. Овим је српска власт на челу са кнезом Милошем Обреновићем успела да оствари све циљеве које је поставила у време сукоба са митрополитима од 1818 до 1825. Финансијско оптерећење становништва у односу на црквене власти Васељенске патријаршије значајно је смањено, а мирију су прикупљали одређени представници српских власти. У суштини, ни османски државни органи ни Патријаршија нису више одређивали висину димнице и других владичанских прихода, већ су то чиниле српске власти. Са димницом и другим приходима, београдски митрополит годишње је имао мање прихода од годишње плате коју му је одредила Народна скупштина 1823, а чијим одлукама се противио. Попис из 1826. омогућава да се потврди и та чињеница.

Закључак

Попис Београдске епархије из 1826. године важан је извор који пружа податке о броју хришћанских православних кућа у свакој од појединачних нахија које је она обухватала. Иако на први поглед малобројни, подаци изнети у њему су веома детаљни, и могу се добро искористити не само за истраживање историје Православне цркве у областима насељеним српским народом, већ и за демографска истраживања. Чињеница да су га сачиниле српске националне власти, које су још биле у процесу формирања, а не администрација Васељенске патријаршије, за истраживаче је веома значајна, јер је његова веродостојност несумњива. Његову тачност делимично релативизује то што су изостављени варош Београд и Крагујевац. Међутим, иако садржи значајне податке, овај попис ипак није извор који самостално може указати на тадашњу демографску слику Београдског пашалука, и то из два основна разлога: прво, нема сачуваног пописа друге, Ужичко-ваљевске митрополије, који би се са њим допуњавао, и друго, пописани

³⁴ Исто, 216.

су само православни домови, а на том простору још увек је живео и значајан број припадника других вера, пре свега муслимана, али и Јевреја, монофизитских Јермена,... Због тога су приликом његовог коришћења у демографским истраживањима неопходне компарације са сличним изворима различите провенијенције, пре свега османске, српске, али и грађе настале деловањем Васељенске патријаршије. Међутим, поређењем са досадашњим сазнањима о прошлости деловања Православне цркве на том простору, може се доћи до нових закључака о номиналној висини и стварној вредности прихода које су у то време београдски митрополити остваривали, што додатно осветљава и њихов однос са српским властима.

Nedeljko Radosavljević

**BELGRADE BISHOPRIC
ACCORDING TO THE REGISTER DATING FROM 1826
(Summary)**

After the Second Serbian Uprising, the joint Serbo-Turkish administration was established in the Belgrade Pašaluk, and lasted until the creation of the Principality of Serbia in 1830. Throughout its duration, the Serbian authorities have considerably gained in power, while the Osmanic ones have gradually decreased its influence. During the 1820's, a series of apprehensions occurred between the Serbian national authorities which were about to be established, and the archpriests of the Grand Church, who governed the Orthodox eparchies in the Belgrade Pašaluk. These apprehensions concerned the authority issues as well as the pecuniary obligations of the believers towards the mitropolitans and the Patriarchate. The first Register of the Belgrade Bishopric, constituted of Serbian authorities, was carried out at the beginning of 1826, after these conflicts have been resolved and the position of the Serbian Prince Miloš Obrenović has prevailed. The Register included the enumeration of the towns, villages and Christian households for the circumfused region the bishopric englobed, while the information concerning the towns of Belgrade and Kragujevac was absent. On the basis of these information, further comprehension of the changes occurred in the structure of the Belgrade Bishopric, as well as of the demographic changes in the region it englobed is made possible. Consequently, the Register allows us to establish the maximum amount of the mitropolitans' income in that period, and it also enables comparison with the set of circumstances existing before and during the First Serbian Uprising. The information regarding the monasteries and their villages attest the economic power some monasteries had, which is proved to be the valuable fact for the study of the church history likewise. This Register may, altogether with some other sources of Serbian, Greek and Osmanic origin, serve as a sound starting point for the examination of certain issues concerning the church history, and for the exploration of the demographic questions as well.

Keywords: Belgrade Bishopric, Ecumenical Patriarchate, Osmanic Empire, Belgrade Pašaluk, Register, regions, mitropolitans' income, monasteries and their villages, church history, demography.